

obrazu spatřit a jaký to má význam. Je připojeno i místo, kde je nyní obraz uložen, i odkazy na literaturu, která už na něj dříve odkázala nebo jej zpracovávala. Jsou tu i miniatury – iluminované iniciály v rukopisech, architektonické prvky, na př. svorník s vinnou révou, fragment tympanonu či portál, obrazy soch Madony či jejích obrazů na různých oltářích, obrazy z iluminovaných graduálů či passionálů a breviářů, ba i vitrail s korunováním P. Marie. Celkem jde o dvacet barevných obrazů doplňujících 15 nebarevných obrazů přímo ve Zlatohlávkově textu. V seznamu obrazů na konci knihy je i údaj, kdo pořídil fotografii, kdežto autoři výkladu k obrazům jsou označeni iniciálami přímo pod výkladem.

Jak vše zhodnotit? Katalog je pozoruhodná edice spojující kvality umělecké, historické i teologické. Už sama výstava byla vynikajícím kulturním činem, který nám přiblížil oblast dnes sice oceňovanou, přesto však stále málo známou. Nejsem odborník tiskař či výtvarník, abych uměl a mohl lépe posoudit grafickou kvalitu reprodukcí. Zdájí se mi zdařilé. Jako teolog však mohu posoudit především Zlatohlávkovu práci o původu a růstu mariánského kultu a mystických tradic ve středověkých kláštrech. V tomto směru předložil Martin Zlatohlávek práci zralou, pronikavě analyzující a zcela přesvědčivě syntetizující to, čím se u nás zabývalo jen málo odborníků. Zaslouží si za tuto svým způsobem průkopnickou publikaci plně uznání a vřelý dík čtenářů – umělců, historiků umění, i religionistů a teologů, analyzujících dosud nemnoho známá zákoutí našich duchovních kořenů.

JAN HELLER

Jiří Prosecký,
Prameny moudrosti.
Mudroslovná literatura
staré Mezopotámie,
Praha: Oikúmené 1995, 121 s.

Autor knihy (nar. 1949) je náš přední klfnopisec střední generace. Působí už řadu let v Orientálním ústavu Akademie, nyní jako vedoucí knihovny a zástupce ředitele. Pro-

cestoval Přední východ a představil se naší veřejnosti řadou významných publikací. Podílel se vydatelně na *Mýtech staré Mezopotámie* (1977) a *Pramenech života* (1982), přeložil Jepsenova *Královská tažení* (1987) a předložil pozoruhodný průhled do literatury staré Mezopotámie knihou *Královské knihy staré Mezopotámie* (1995; srov. recenzi v *Religiu* 3, 1995, s. 193-195).

První, podstatně stručnější část knihy tvoří pronikavá studie „Mudroslovná literatura staré Mezopotámie“ s podtitulkem „překladatelská poznámka“. Je sice rozsahem nevelká (s. 9-24), ale obsažná a hutná. Dovíme se v ní, jak se vymezuje „mudroslovná literatura“. Jde o soubor textů, říká zde autor doslova, které byly sepisovány a tradovány za tím účelem, aby své vzdělané současníky i pokolení budoucí seznamovaly s jistými názory, životními zkušenostmi i poznatky v oblasti náboženství, morálky a každodenní praxe, které byly považovány za obzvláště důležité. Ohniskem jejich tradování byla písařská škola, „dům tabulky“, kde se žáci učili nejen psát, ale i sumerštině a celé řadě dalších znalostí nezbytných pro budoucí pracovníky administrativy, ale i kněžských funkcí. Pak se tu popisují nálezy sumerských mudroslovných textů a velmi přehledně periodizují dějiny staré Mezopotámie. Už texty staré doby mají širokou žánrovou škálu; vyspělost literárních forem svědčí o dlouhém předchozím vývoji v rovině ústní i písemné tradice. Svou konečnou literární podobu dostaly tyto texty většinou v době novosumerské, tedy během 3. dynastie urské. Zvláštní pozornost tu věnuje autor sbírkám přísloví a bajek. Uvádějí se tu i ukázky. Dále je tu zmínka o hádankách a literárních sporech. Známe i rady otce synovi, rolnický kalendář a satiry, speciálně satiry z prostředí písařské školy. Žánr sporů byl zvláště oblíben a je dosti bohatě doložen. Jejich kompozice má dosti pevné schéma, rozsahem se pohybují mezi 100 až 300 řádky. Zatím je jich známo sedmnáct. U nejvýznamnějších se tu popisuje jejich obsah a ráz. Skutečnost, že v některých sporech vystupuje jako soudce panovník, vedla k domněnce, že tyto spory byly předváděny nebo recitovány při různých slavnostních příležitostech v jeho přítomnosti a za účelem jeho oslavy.

Po starobabylonském období upadla většina textů mudroslovných zřejmě v zapomenutí. Uchovávala se jen některá přísloví a texty, vztahující se přímo k písafskému povolání.

Následuje epocha tzv. akkadské literatury od poloviny 3. tisíciletí do konce 1. tisíciletí př. Kr. Největší množství literárních skladeb vzniklo kolem roku 1600 koncem doby starobabylonské a mezi 1500-1200, tedy v období kassitském. Většinu památek z tohoto období známe z knihovny Aššurbanipalovy v Ninive. Většina děl je anonymních, leckteré však obsahují jména pisarů – kopistů. Máme doloženy i katalogy, seznamy literárních děl, ale protože většina je ztracena, nelze posoudit, zdali údajní autoři, uvedení v seznamech, jsou skuteční nebo fiktivní. Jinak se v akkadské literatuře opakuje řada žánrů i motivů, známých ze starší sumerské vrstvy. Obě literární vrstvy, sumerská i akkadská, plynule přecházejí, takže vztahy jsou dobře pochopitelné. Nejvýznamnější skupinou akkadských textů jsou texty mýtické (na př. Enuma eliš) či hrdinské (Gilgameš). Časté jsou i hymny, kdežto milostná lyrika je vzácná. Dále jsou doloženy spory, satiry i další.

Jak to vypadá v tomto období s mudroslovím? Jeho hranice jsou dosti vágní, říká autor. Patří sem nepochoybně přísloví, doložená však jen nepříliš hojně. O něco běžnější jsou bajky. Už zde, ve staré Mezopotámii, najdeme bajku či příběh o chytrém lišákovi, který se snaží vyhat se z obvinění. Snad jde o jakousi rudimentární předlohu známých eposů středověkých s touže tematikou. Pak jsou tu texty didaktické, poučení, napomenutí, nauky. Oblíbené byly zřejmě literární texty na pomezí bajky a sporu, jako „Tamaryšek a datlová palma“, „Topol a vavřík“, „Nisaba a pšenice“, „Vůl a kůň“. Slavný je rozhovor pána s otrokem, jehož výklad je dosud předmětem sporu. Na pomezí mudrosloví a teologie stojí „Babylonská theodicea“, jejíž tematickou obdobou jsou skladby „Chci chválit pána moudrosti“, „Člověk a jeho bůh“ a „Nářek umírajícího“, který se ovšem už blíží dalšímu literárnímu druhu, nářkům. – Na konec všeho je tu zmínka o satirickém příběhu o „Chudém muži z Nipururu“, jenž trojnásobně pomstil svou křivdu.

Na závěr tohoto úvodního rozboru připojil autor třístánkovou bibliografii, odkazující

jak na hlavní edice přeložených textů, tak i na jejich interpretace a dosavadní práce české.

Druhá část knihy jsou překlady sumerských a akkadských textů. Před každým textem je jeho několikastránkový rozbor, který shrnuje obsah i interpretační problémy a informuje o dosavadním zpracování i kritických edicích.

Na prvním místě je tu sumerská verze textu nazvaného „Člověk a jeho bůh“. Je to nářek člověka nad neštěstím. Proto jej kdysi S. N. Kramer přirovnal k Jóbovi. V textu však není ani stín pochybností nad boží spravedlností. Uznává se tu, že žádný člověk není bez viny. Velmi závažná je poznámka překladatele, že představa o kauzálním vztahu mezi proviněním a trestem byla sumerskému náboženství cizí. Lidské neštěstí není důsledkem viny, nýbrž ztráty přízné ochranného božstva; proto člověku nezbyvá než čekat, až božský hněv pomine. Představa příčinného vztahu viny a trestu je podle Proseckého záležitostí teprve semitské vrstvy. Vina je vždy na straně člověka. Proto mu nezbyvá než se sklonit před svým bohem a prosit o slitování. To se děje i ve skladbě „Člověk a jeho bůh“. Hrdina příběhu je bohatý, moudrý a plný úcty. Znenadání ho však postihla choroba i další neštěstí. Proto předstoupil před svého boha s nářkem a prosbou. Ten jej vyslyšel a proměnil jeho trápení v radost. Pečlivé odkazy na literaturu uzavírají úvod, následuje čtyřstránkový text.

Druhá stať je akkadská verze předchozího příběhu. Lze ji datovat na počátek 16. stol. př. Kr., známe i jméno pisáře. Rázem je skladba blízká kajfícím žalům, je tu i odpověď boha – vysvoboditele a v závěru přislíbí další ochrany. Prosecký má za to, že se textu neúčilo v kultu, že šlo spíše o „didaktický traktát“. To se recenzentovi zdá nejisté. Je sice pravděpodobné, že se asi textu neúčilo v kultu veřejném a státním, ale mohl být součástí obřadů uzdravování, jak o nich mluví skladba Šurpu. Zdá se, že jaksi obecná poloha textu je záměrná, aby do něho mohl vstoupit více méně každý nešťastný a ztrápený a tak projít vnitřně stavem bídy až k vysvobození. Ve starozákonních žalmech jde o něco podobného.

Třetí stať má název „Nářek umírajícího“. Nalezený text pochází z r. kolem 1300, ale je asi podstatně starší. Dochovaly se jen asi dvě

třetiny. Líčí se tu, že člověk opuštěný bohy je po přestálém utrpení pokládán téměř za mrtvého, zůstává však věrný Mardukovi, je vysvobozen a nakonec svého zachránce oslavuje. Text zabírá sice jen dvě strany, ale obsahuje řadu zajímavých, téměř žalmových obrátů.

Čtvrtá stať „Chci chválit pána moudrosti“, psaná v akkadštině, je rozsáhlý monolog obsahem podobný předešlým. Člověk bohatý a vznešený je postižen neštěstím, z něhož jej nakonec vysvobodí Marduk. V něčem se však od předchozích stať výrazně liší. Hrdina má jméno (Šubši-mešré-Šakkan) a jméno mají i další osoby zde vystupující. Text je podstatně delší, zabírá v překladu 14 stran. V průběhu je řada zvratů i episod, třeba i zjevení ve snech. V ninivské knihovně byl vedle textu nalezen komentář vysvětlující neobvyklá slova. Celá skladba byla napsána na čtyřech tabulkách a má rozsah asi 480 veršů. Dšlo asi vzniklo v kassitské době, tedy ve druhé půli druhého tisíciletí. Promítají se v něm kající modlitby i texty zaklínácké. Celá skladba je především oslavou Marduka. Pohnuté osudy hrdiny skladby jsou příkladem, ozřejmujícím Mardukovu všemohoucnost. Nabízí se domněnka, že autorem skladby byl Mardukův kněz, který tak chtěl působit na vzdělané vrstvy mezopotámské společnosti. Úvod opět zakončují bohaté odkazy bibliografické, následuje 14 stran textu doplněného ještě vysvětlivkami pod čarou.

Pátá přeložená stať je „Babylonská theodicea“. Je to poměrně rozsáhlé dílo. Obsahovalo asi 300 veršů rozdělených po jednácti do 27 strof. Verše jedné strofy začínají stejnou slabikou či hláskou, takže tu jde o anagram. Ten dává dohromady větu „Já, Saggal-kínam-ubbib, kněz zaklínáč, velebím boha a krále“. Akrostich tedy skrývá jméno a hodnost autora. Dochovalo se však jen 19 strof. Autor musil být velmi vzdělaný člověk, protože zřetelně navazuje na starší díla. Obsahově tu jde o rozhovor dvou přátel. Jeden, postižený neštěstím, si stěžuje svému příteli a žádá si vysvětlení, proč to vše na něho dolehlo. To je jobovský motiv. Přítel odpovídá v duchu tradice a mluví o nevyzpytatelnosti božích konání a nutnosti se mu podvolit. Trpčícího přítele však nepřesvědčí. Ze závěru vyznívá podle překladatele skepse nad tím, zdali je svět spravedlivě uspořádán. Celá

skladba je dokladem hledání odpovědi na otázku po spravedlnosti, otázku viny a trestu. Je – říká překladatel – výrazem morálních a sociálních problémů, které vzuřovaly ve své době vzdělanou část babylonské společnosti. Text překladu zaujímá osm stran a končí invokací slunce – boha Šamaše, který měl v babylonském panteonu na starosti právě spravedlnost.

Šestá stať má krátký název „Šurpu“ (akkad. spálení). Je to název rozsáhlé sbírky akkadských i sumerských zaklínání, která mají osvobodit člověka od trápení, které ho postihlo proto, že ho opustilo jeho ochranné božstvo. Jde tedy o cosi jako exorcismus. Sbírkou vznikla asi v době kassitské, dochované texty však jsou většinou až z Aššurbanipalovy knihovny. Vývojový proces textu byl složitý, jeho starší podoba se dost liší od podoby pozdější. Vlastnímu textu předcházely přípravný rituál, během něhož kněz – zaklínáč vymezil okruh, v němž zaklínání probíhalo, a připravil potřebné nástroje, především pánev, v níž byly na konci obřadu spáleny předměty, které se dostaly do těsného styku s tělem postiženého a do nichž tímto způsobem přešlo zlo, které jej sužovalo. Spálením pak bylo toto zlo zničeno. Rituál byl poměrně složitý, v úvodu k textu se popisuje podrobně a zajímavě. Zaklínáním Šurpu se ovšem dostáváme už mimo půdu vlastní mudroslovné literatury, ale závažný vztah k ní tvoří velká část druhé tabulky, na níž je zachyceno jakési „zpovědní zrcadlo“, které nám umožňuje dosti přesný vhled do starých mezopotámských etických zásad. Překlad sám začíná druhou tabulkou a zabírá pět stran.

Poměrně známý je další text, „Otok a jeho pán“. Je to nevelká skladba, má necelých devadesát veršů, ale zachycuje hutně a živě rozhovor otroka s jeho náladovým pánem, který chce hnoa a to hned zase opak. Otok mu jeho záměry vždy ihned schvaluje. Až v závěru nabývá text téměř komediální vážnějšího tónu, když se pán táže, je-li tedy sebevražda jediným východiskem a řešením nesmyslnosti lidské existence. Tu otrok odpovídá pánovi starým příslovím o hranici lidských možností. Pán mu hrozí smrtí, ale otrok mu odvětlí, že je pán nepřežije ani o tři dny. Tím vše končí. – Asi jde o skladbu relativně mladou, snad z konce druhého tisíciletí. Překlad zabírá tři strany.

Do samého jádra mudroslovné literatury vstupujeme další stať, nazvanou „Moudré rady“. Jde jen o jednu tabulku, jádrem je pobídka k pečlivé výchově potomstva. Na ni navazuje další tabulka nazvaná „Mravní příkázání“, krátký text, jen fragmentární, ale v lecčem připomínající Desatero. – Třetí text této skupiny je nazván „Napomenutí vladaři“ či „Babylonské zrcadlo vládců“. Má také morálně didaktické zaměření. Je psáno formou věštebných výroků. Podstatou této formy je schéma: Jestliže bude král konat to a ono, nastane toto a toto. V podstatě jde o varování panovníka před zneužitím moci. Text lze jen obtížně historicky zařadit, podle nejnovějších badatelů pochází asi z doby kolem r. 700. Je pěkné, že ačkoli byl text zaměřen protiasyryjsky, přece jej Aššurbanipal dal uložit také ve své knihovně. Text je krátký, přibližně dvě strany.

„Hymnus na Šamaše“, další stať knihy, je jakýmsi mezopotámským protějškem slavného hymnu Echnatonova. Má symbolický počet 200 veršů, což je desetinásobek posvátného čísla boha Šamaše. Patří k nejpůsobivějším výtvarným akkadské literatury. Šamaš byl uctíván zvláště v Sipparu a v Larse jako božský soudce, ochránce práva a spravedlnosti, dárcе věštev. Nikdy však nezaujal v průběhu dějin postavení v čele panteonu. – Hymnus symbolizuje sluneční pouť od východu na západ. Sluneční bůh je oslavován jako dárcе světla a ručitel spravedlnosti. Trestá zlé a odměňuje spravedlivé. Vyslychá prosby a modlitby, a to zvláště těch, kdo jsou v nebezpečí. Je to vševidoucí bůh, jemuž neunikne nic, co se skrývá za lidskými výroky, co je ukryto v hlubinách moře i ve vysokých horách. Vládne i nad změnami ročních období. Závěrečná část je poškozena. – Textů se zachovala celá řada, jen z Ninive jich máme pět. Jádro je staré, ale poslední podoba asi až z konce 2. tisíciletí. Vlastní překlad zabírá šest stran.

Do písarské školy nás zavedou další stati nazvané „Chvála písarského umění“ a „Nesnáze písarského umění“. O významu písarských škol pro mudrosloví i pro vzdělanost celé Mezopotámie už byla zmínka v úvodu. Žáci se tam učili nejen psát, nýbrž i sumerštinu, sakrální jazyk staré doby. Učila se tu i aritmetika a geometrie, účetnictví a zeměměřičství, hudba a literatura. Často se př-

sařství dědilo, a to především v kněžském stavu. Oba texty zde přeložené jsou sice relativně pozdní, ale zřejmě popisují ustálenou situaci, která byla ve školách už dlouho. Oba texty jsou dvojjazyčné – sumersko-akkadské. Je zajímavé, ba půvabné, že druhý text, podstatně delší, je vlastně jakýmsi záznamem zkoušky. Když jej čteme, jsme v písarské škole skoro jakoby na návštěvě.

Stať nazvaná „Přísloví“ předkládá jen malý výbor. Zachovány jsou celé sbírky. Na základě více než 700 tabulek se zdařilo rekonstruovat asi 24 sbírek sumerských, obsahujících přibližně 1500 krátkých úsloví. Přísloví se řadila buď podle počátečních slov nebo podle předmětu, o němž pojednávala. Jsou většinou stručná, velmi hutná, často až k nesrozumitelnosti, protože nám chybí dostatečná znalost kulturně historických souvislostí. Později byla sumerská přísloví opatřována akkadským překladem. Známá jsou i jednojazyčná akkadská přísloví, ale se srovnání se sumerskými je jich málo. Asi měla lidový původ. Je tu citována i bohatá literatura k tématu. Jedno přísloví na ukázkou: Vlečeš jarmo toho, co miluješ.

Poslední stať se jmenuje „Chudý muž z Nippuru“. Je to pohádkový příběh o chudásovi, který se za utrpené přikoaří třikrát pomstil a třikrát ratloukl tomu, kdo mu ukřivdil. Má satirické rysy, varuje úředníka před křivdou a klamnou sebestjotou. Dílko samo pochází zřejmě z druhého tisíciletí, známe však jeho opis z r. 701. Jeho drobné fragmenty z Ninive a z Nippuru byly identifikovány až po nalezení celku. Text má poměrně rozsáhlý a zachovalý dodatek – kolofon se jménem jak písáře, tak i objednavatele, a přesné datum.

Na závěr stručné zhodnocení: Celá kniha je precizní a zralá práce. Překlad je zřetelný, srozumitelný a přesný, úvodní stati zasvěcené a poučné. Také časté poznámky či vysvětlivky pod čarou jsou účelné a vhodně doplňují i vyjasňují text. Bibliografie je široká a čerstvá. Sazba je pečlivá, nejsou tu chyby tisku. Grafická úprava je přehledná a úhledná. Vše, co je tu, je na svém místě.

Tak pro kritiku zbývají jen desiderata – přání toho, co by tu ještě mohlo být, ale není, oč by edice mohla být ještě rozšířena. To jsou především rejstříky. Není tu žádný rejstřík, ač by jistě velice přispěl k hlubšímu studiu; tedy ani jmenný, ani věcný, ani citovaných autorů.

Jistě je možno podotknout, že by se tak vydání ještě víc prodražilo a možná i oddálilo, ale přesto právě u tak závažných souborů starých textů jsou rejstříky důležité.

Další desideratum – asi už poněkud sporné – se týká toho, že se autor a překladatel v jedné osobě zřejmě záměrně a velmi přísně omezil na texty samé, tedy na to, aby je přeložil a předložil se základními archeologickými a literárně historickými údaji. Lze to považovat za přístup maximálně objektivní, jímž se uhýbá od sporných otázek. A přece texty samé stále znovu lákají k tomu, aby byly zasazeny do širšího rámce a aby byl čtenář alespoň náznakem upozorněn na obdobné vazby, výroky nebo představy ať už jen mezopotámské či obecně staroorientální nebo religionistické vůbec. Nad tímto desideratem si recenzent samozřejmě dobře uvědomuje, že jakákoli komparace je vždycky tenký led. Nikdy není předem dáno, kam až v ní jít a kam už ne. Mnoho období může kritika snadno zpochybnit jako údajně nepřesvědčivé či příliš vágní. Anebo z druhé strany zase přijít s výtkou, proč bylo při zvolenání to či ono opominuto. Tak je zde zvolený postup jakousi obraznou obdobou případu, kdy se vojsko stáhne za hradby nedobytné objektivity, ale vzdá se úsilí objevit a dobyt nová, nepoznaná území. Asi měl autor pro tento postup dobré důvody, které chce recenzent respektovat.

Ale právě tím, co tu zůstalo jako otevřená možnost další práce, se tato výborná kniha stává vybičkou všem, kteří chtějí na tomto poli jít dál, orientalistům i religionistům, kulturním historikům i teologům, kteří se nyní nad spolehlivým textem mohou pustit jak do práce komparativní, tak kulturně historické. Kolegům, kteří vyučují, bych rád poradil, aby Proseckého edice využili k tématům prací diplomových, seminárních atd. Příležitost máme v rukou, a za ni patří pečlivému autoru náš dík.

JAN HELLER

Pedro Laín Entralgo, Nemoc a hřích. Od asyrsko-babylonských kultů k moderní psychoanalýze, Praha: Vyšehrad 1995, 136 s.

Jakkoliv moderní medicína vztah mezi fyzickou a mravní poruchou přehlídá, tento palčivý problém se znovu a znovu vynořuje v souvislosti s okruhem jevů, které řadíme do sociální patologie. Jedním z těch, kteří chtějí tento neuspokojivý stav napravit, je Pedro Laín (nar. 1908), profesor dějin medicíny na Madridské universitě, jehož erudice přesahuje do filosofie, sociologie a umění, takže jeho pojednání, určené pro širší veřejnost, má umocněnou hodnotu.

Svůj historický esej autor zakládá na dvou komplementárních významech termínu „psychosomatická patologie“: 1) studium lidské nemoci s přihlédnutím k oběma stránkám jejího projevu, psychické i somatické. 2) Odborné posouzení choroby s přihlédnutím k osobní, personální podobě pacientovy psychofyzické existence.

K jejímu zrodu přispěl Platón a vynořila se v raném křesťanství, které „hřích“ od „nemoci“ odlišilo a přitom bralo v úvahu jejich vztah, a to z hlediska starozákonního personalismu. Od salernské školy až po Freuda evropská medicína nikdy nedokázala být plně psychosomatická, protože jí v tom bránilo lpění na „viditelném“. Teprve Claude Bernard a Johannes Müller začali psychosomatickou patologii rehabilitovat, avšak plně se tak podařilo až Juanu Rovofi Carballovi, jehož *Psychosomatická patologie* je nejcelistvějším výkladem tohoto směru v současné medicíně. Autor svůj esej považuje za hold tomuto velkolepému dílu a za užitečný historický úvod. Pedro Laín si jej rozvrhl do šesti kapitol.

I. Archaické pojetí nemoci (s. 17-29). Opíraje se o vídeňskou etnologickou historickou školu autor upozorňuje, že již tzv. primitivní kultury rozlišovaly „zákony stanovené náčelníkem“ (právo) a „zákony vepsané do srdce lidí“ (tj. tradiční nebo zvykovou etiku). Magické obřady a rity záhy ztrácejí „operativní sílu“ a jedinec, který se provinil, hledá svou dokonalost, zdraví, ba i své schop-